

Стилістичне навантаження фольклорних епітетів у поезії Бориса Олійника

ГАЛИНА КЛІЩУН, ЯРОСЛАВ ЧОРНЕНЬКИЙ
(Львів)

Сучасна українська літературна мова, як відомо, сформувалася на народно-розмовній і фольклорній основі, використовуючи засоби старої книжної мови. Мова фольклору постійно збагачує художній стиль сучасної української мови, „сприяє розвитку нових стилістичних ресурсів художньої і розмовної мови, відображаючи діалектичну єдність традицій і новаторства в системі поетичних засобів” (Данилюк 1984: 3).

Традиції використання народнопоетичного слова засвідчуються від початку формування української літературної мови. Вони знаходять своє вираження у творчості І.Котляревського, Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки та інших видатних майстрів слова, а також у сучасній українській поезії, яка відзначається творчими пошуками у використанні й переосмисленні народної творчості.

На сучасному етапі поетична мова і в цілому художній стиль української літературної мови активізує фольклорні зображально-виражальні засоби і прийоми. „Близькість художньо-естетичних мовних систем української літератури і фольклору, в тому числі співвідносних родів художнього стилю – сучасної поезії й уснопоетичної творчості – народної пісні передбачає активну взаємодію їх стилістичних засобів” (Данилюк 1984: 6). Фольклорні символи, традиційна народнопоетична фразеологія – неодмінний складник сучасної поетичної мови. Асоціації з фольклорними образами викликають у мові сучасних поетів нові форми слів, сполучень, нові відтінки лексичних значень слів. Активно відбувається в сучасній

поезії оновлення традиційних фольклорних засобів – епітетів, порівнянь, метафор.

Продуктивність використання народнопісенних художніх засобів у стилістичній системі сучасної поетичної мови визначається особливостями семантики фольклорного слова, специфікою народнопоетичної мови, яка зумовлена її художньою функцією й усною традицією. Характерні риси народнопоетичного слова – його здатність відображати уявлення українського народу про певні предмети, явища навколишньої дійсності, його розуміння внутрішньої і зовнішньої краси людини і т.д.; семантична невизначеність; надзвичайна узагальненість, символічність, метафоричність; експресивність, позитивна оціночність. Традиційні епітети, метафори, порівняння, які є стилістично маркованими, володіють підвищеною образністю, експресивністю. Стилістичною значимістю відзначаються семантика і граматичне оформлення традиційних засобів.

Якщо говорити про вплив народнопоетичного слова на мову сучасної української поезії, то потрібно враховувати формально-семантичні видозміни фольклоризмів у сучасній поетичній мові: зміну їх семантики при збереженні форми; зміну семантики і форми; утворення нових фольклоризмів на ґрунті наявних у мові зразків фольклорного словотворення.

Найактивніший процес трансформації фольклоризмів – оновлення їхньої семантики в результаті розширення асоціативних зв'язків у мові, перенесення фразеологічних зворотів на ґрунт нової поетичної символіки. Наприклад, один із шляхів ускладнення семантики традиційних фольклоризмів – зміна сполучуваності: *карі очі* (у народнопоетичному мовленні) – *карий погляд, карий усміх, карий блиск очей* (в сучасній поетичній мові); фольклоризми – назви кольорів типу *сивий, білий, чорний, синій* – відходять від прямого значення – називання поняття кольору, а передають загальну позитивну оцінку, емоційний зміст названого поняття.

Одним із засобів народнопоетичної мови, який широко використовується в мові сучасної української поезії, є епітети – постійні, традиційні чи побудовані на фольклорних символах, образах. Епітет взагалі – це художнє означення, яким коротко, але образно характеризується якесь явище, предмет, враження, „це насамперед мовний стилістичний засіб, який є невід'ємним елементом поетичного стилю, служить для посилення образності, емоційності і підкреслює в явищі чи предметі ту його ознаку, яку хоче виділити, зробити більш вагомою

письменник”(Рожило 1962: 6). Здебільшого епітет відносять до найпростіших тропів, проте іноді він може бути складним образом, залежно від того, який зв'язок встановлюється між прямим і переносним значенням. За емоційно-смісловим значенням епітети бувають метафоричні, метонімічні, гіперболічні і т.д.

Постійними називають епітети, які часто зустрічаються в народній поетичній творчості, а також у літературі, часто стоять при тих самих словах, наприклад: *чисте поле, битий шлях, кінь вороненький*. „Основа постійних епітетів – прагнення виділити типові особливості предметів і явищ” (Кравцов 1980: 10).

Народнопоетичний епітет характеризується узагальненістю семантики, високим ступенем зв'язаності з ключовим словом; постійністю, відтворюваністю, закріпленою граматичною формою. „Збереження у фольклорі постійних епітетів визначається необхідністю, а не тільки „мертвою” традицією. Та й традиція не мертва, вона служить основою подальшого процесу творчості. Секрет цього – у важливості ідейно-естетичних функцій традиційних епітетів”((Кравцов 1980: 7).

Показниками народнопоетичної образності епітетів у сучасному поетичному мовленні виступають специфічні властивості їх семантики, граматичні ознаки (повні нестягнені й короткі форми прикметників, демінутивні суфікси, субстантивні форми, поєднання з прикладками), постійність складових елементів. Основні шляхи оновлення образності фольклорних епітетів у сучасному поетичному мовленні – переосмислення значення слова завдяки незвичайній сполучуваності; посилення того чи іншого значення або створення нового (переважно за рахунок контексту); введення традиційних епітетів до складу сучасних порівнянь і метафор ((Данилюк 1984: 16).

Дослідження літературно-фольклорних взаємин є окремим напрямом філологічної науки. Проблема взаємодії літературної мови і народнопоетичної творчості неодноразово досліджувалась як у літературознавстві, так і в мовознавстві. До неї звертались у різний час такі вчені, як Ф.Буслаєв, О.Потебня, І.Франко, П.Житецький, А.Веселовський, В.Виноградов, Л.Булаховський, І.Білодід, М.Рильський та ін. У сучасному російському мовознавстві цій проблемі присвячені роботи А.Євгенєвої, І.Оссовецького, А.Хроленка; в українському – В.Вашенко, Л.Скрипник, Р.Волощук, С.Єрмоленко, Н.Данилюк та ін.

Дана робота є спробою дослідити функціонування фольклорних епітетів у поезії Б.Олійника – поета, у творчості якого фольклорний струмінь

надзвичайно сильний – це стосується і тематики, мотивів його творчості, синтаксису його поетичного мовлення, а також художніх засобів, бо „без лексичних і фразеологічних фольклоризмів не мислиться індивідуальне бачення будь-якої теми” (Єрмоленко 1985: 203).

Зміна сполучуваності постійних епітетів – один з найпродуктивніших шляхів оновлення їх образності, причому діапазон таких змін широкий – від заміни ключового слова назвою поняття, зв'язаного з ним за асоціаціями, до заміни антонімами.

Широка й оригінальна сполучуваність у поетичному мовленні Б.Олійника властива епітетам – назвам кольорів, зокрема означенню *сивий*: від фольклорного *сивая горлиця* до цілком сучасного *сивий зодіак*. Наприклад, у строфі:

Я з останнього морозу
від крила твого воскресну
як не лебедем, хоч *сивим журавлем*.
(Повернися!, т.1, с.205),

– епітет *сивий* вжитий у незвичному поєднанні. Традиційним при слові *журавель* є означення *сірий*. Замінюючи його близьким за значенням прикметником *сивий*, автор зберігає цілісність образу і водночас досягає емоційної насиченості слова. Епітет *сивий* тут через асоціацію з *посивілий* набуває значення 'мудрий, той, що прожив життя' (до такого розуміння слова підводить порівняння ліричного героя з журавлем), відповідно його емоційне забарвлення – почуття легкого смутку тихої задуми. Отже, тут змін зазнає не ключове слово, а епітет, але при цьому зберігає фольклорну основу. На значення епітета впливає не тільки зміна сполучуваності, але й те, що цей образ входить до складу порівняння.

Нетрадиційним є сполучення епітета *сивий* у рядках:
Серце, в путь!.. А тобі на розраду у сивому горі
Я лишу на причілку, де маки багряно ярять,
Романсеро циганські зеленочубого Лорки...
(Тривога, т.1, с.17)

Поєднуючись з абстрактним іменником, епітет *сивий* втрачає своє пряме значення назви кольору і набуває іншого: 'сиве горе' – за давнине, затаєне почуття, яке живе постійно. На нашу думку, в цьому образі діє ще одне значення слова *сивий* – 'з сивим волоссям' (як характерна ознака людини). Це значення виникає завдяки асоціаціям з образом матері, до якого звернений монолог ліричного героя, і водночас є важливою деталлю, що творить цей образ.

Інше значення має епітет *сивий* у поєднанні зі словом *зодіак* – астрономічним поняттям:

Але пливли ключі за *сивим зодіаком*,
Сховавши таїну при лівому крилі.
(*Клич гнізда*, т.2, с.54)

У даному контексті означення *сивий* сприймається як синонім до *древній*, *вічний*. Таке значення виникає внаслідок того, що епітет, персоніфікуючи образ, викликає асоціації: сива людина – стара людина; в поетичному мовленні це значення виступає на перший план. За допомогою традиційного епітета поет створює яскравий, оригінальний образ, і в складі цього образу епітет *сивий* набуває піднесеного, урочистого звучання. Менший діапазон сполучуваності має епітет *чорний*. Наприклад, у рядках:

Чорний вітер. Жовтий смерч...
...*Чорний грім*. Свинцеве тло...
(*Чорний вітер*, т. 2, с. 59)

на нашу думку, поєднання епітета *чорний* зі словами *вітер*, *грім* пов'язується з фольклорним образом *чорної хмари* як символом невідворотного лиха: поняття *хмара*, *вітер*, *грім* належать до однієї сфери (атмосферні явища) і тісно між собою пов'язані. Крім того, тут задіяне традиційне емоційне забарвлення епітета *чорний*, пов'язане з горем, трагізмом, причому саме епітет визначає загальне забарвлення образу. Якщо в традиційному образі *чорної хмари* епітет називає колір, а забарвлення трагізму похідне, то у наведеному прикладі навпаки – на перший план виступає емоційне навантаження епітета, хоч значення кольору повністю не втрачається (цьому сприяє протиставлення кольорів: *чорний* – *жовтий*, *чорний* – *свинцевий*).

Інше навантаження несе епітет у словосполученнях *чорна жура*, *чорне горе*:

В *чорнім горі* і журі
Віру нашу не підтяти...
(*Чорний вітер...*, т. 2, с. 62);

Великою правдою *чорну журу* мою палить...
(*Пам'яті Сашка Авраменка*, т. 2, с. 62).

Тут епітет *чорний* поєднується з абстрактними іменниками, що називають емоції, почуття людини. В цих випадках ознака кольору

повністю відсутня, основну функцію відіграє емоційний заряд слова. Епітети *чорна (жура)*, *чорне (горе)* передають внутрішній стан ліричного героя.

У поетичному мовленні Б.Олійника часто змінюють сполучуваність епітети, що описують зовнішність людини. Наприклад:

І тихо тужить *ластівка чорнява*
Йому услід вже, мабуть, двісті літ.
(Сковорода і світ, т. 2, с. 40).

У цих рядках прикметник *чорнява* набуває переносного значення – ознакою людини поет наділяє птаха, причому перенесення відбувається на основі близькості кольорів: чорна ластівка – чорнява дівчина. Епітет *чорнява* у такій ролі є одним із засобів персоніфікації, його доповнює метафора *ластівка тужить*. Епітет *чорнява* є елементом складного багатогранного образу. У строфі:

...Летять мої *лелеки чорноброві*
Навстріч твоїм *русявим журавлям*...
(Ода братерству, т. 1, с. 209)

портретна характеристика людини переноситься на птаха. Проте фольклорні епітети *чорноброві*, *русяві*, хоч і виступають засобами персоніфікації, мають дещо інше значення. Завдяки тому, що персоніфіковані образи переростають у символи (*лелеки чорноброві* – символ України, *русяві журавлі* – Росії), *означення чорноброві*, *русяві* сприймаються не як портретна характеристика окремої людини (що є їх прямим значенням), а як характерна риса, притаманна народу в цілому, тобто вони набувають символічного значення. При творенні цих образів поет використовує позитивне емоційне забарвлення, закладене в постійних епітетах.

Символічне значення має фольклорний епітет у строфі:
Враг не іспив із криниць твоїх ярого меду,
Підступ *коріння русяве* твоє не сточив.
(Ода на честь 800-ліття Полтави, т.1, с.188).

Ця символічність пов'язана з переносним значенням головного слова *коріння*, з яким поєднується епітет *русяве*. Образ *коріння* асоціюється з людьми, народом; завдяки епітету *русяве*, пряме значення якого – назва кольору волосся людини, ця асоціація стає чіткішою, яскравішою; саме від епітета *відштовхується* уява читача. Як бачимо, саме фольклорному епітету належить головна роль при творенні образу. У рядках:

Ніщо вселюдське не чуже мені:
Смагляві дні, і ночі чорноброві...
(Кредо, т.2, с.32),

традиційний епітет *чорноброві* у поєднанні зі словом *ночі* набуває оригінального значення: оживлення, олюднення природи. Поет має на меті підкреслити незвичайність образу, його чарівність. *Чорноброві* за асоціацією у цьому випадку сприймається як 'таємничі', 'романтичні'. Тут автор використовує, насамперед, не пряме значення слова, а його емоційний заряд.

Засобом творення місткого і виразного образу є зміна сполучуваності у рядках:

Отак вітерцем перейти за леваду шовкову –
Засвітиться гай, а за гасм – село.

(Отак вітерцем..., т. 1, с. 236)

Традиційним є словосполучення *шовкова трава*. Поет поєднує епітет *шовкова* з назвою просторового поняття, яке логічно пов'язане з поняттям 'трава' – 'левада'. Значення епітета (*шовкова* – 'м'яка, ніжна, блискуча') змінюється на 'вкрита м'якою, шовковистою травою'. Завдяки такому поєднанню створюється глибокий, виразний образ, „вміщений” в одному слові.

Інше походження має епітет „шовкова” у рядках:
Дарниця стелить дорогу шовкову,
Вимиту ниттю добра.
(Коліскова новонародженому киянину, т. 1, с. 281)

Тут завдяки контексту вислів *дорога шовкова* асоціюється з фольклорним *шовковий рушник*. На відміну від традиційного поєднання, при якому означення *шовковий* називає матеріал, у словосполученні *шовкова дорога* епітет набуває переносного значення: *шовкова* – 'м'яка, світла'. Крім нетрадиційної сполучуваності, на значення епітета впливає ще й те, що фольклорний епітет є елементом складної розгорнутої метафори, яка за своєю природою є також народнопісенною.

Вище ми розглядали приклади, в яких зміна сполучуваності відбувається на основі близькості понять або ж на основі асоціацій. Проте поет іноді поєднує постійні епітети зі словами–антонімами традиційних елементів таких словосполучень. Це ще один шлях оновлення образності фольклорних епітетів. Наприклад:

Все легше когось підловити на *цирїй брехні*,
Все важче купитись на срібну блешню провокацій.
(Літа вже не мчать... т.1, с.39).

Порівняно з традиційним фольклорним словосполученням *цира правда* змінюється значення слова: 'істинний, такий, що відповідає дійсності' – на 'відвертий, явний' (*цира брехня*). Відповідно змінюється емоційний заряд епітета. Якщо в традиційному поєднанні епітет *цирїй* має позитивне забарвлення, то у вислові *цира брехня* – навпаки; цьому сприяє негативне емоційне забарвлення слова *брехня*. У цьому випадку фольклорний епітет є засобом іронії.

Подібне значення і забарвлення має епітет *цирїй* у рядках:

...що вже ніколи...
не спіткнуся о камінь, забутий на дорозі
моїм ширим недругом...
(Хоч гонки скач..., т.1, с.169)

Значення слова *цирїй* із *вірний, справжній, відданий (цирїй друг – традиційне словосполучення)* змінюється на *відвертий, явний, непримиренний*. Одночасно епітет набуває і негативного емоційного забарвлення, пов'язаного з ключовим словом *недруг*. У такій ролі епітет *цирїй* стає засобом творення іронічно-задумливого настрою.

На значення епітета, крім сполучуваності, впливає і контекст – та частина тексту, яка дає змогу точно визначити зміст взятого з нього слова, тобто поєднання з іншими епітетами, роль у реченні, розміщення у реченні та строфі (при традиційній сполучуваності). Наприклад, у рядках:

Як упав же він на білий
На останній сніг весни...
(Як упав же він..., т.1, с.18)

семантика постійного епітета, на перший погляд, не змінюється, тим більше, що він ужитий у традиційному сполученні. Проте завдяки другому означенню – „останній”, яке характеризує те ж явище, епітет „білий” набуває певного, швидше емоційного, ніж смислового, відтінку – винятковості, трагічного кінця. Цей емоційний заряд іде врозріз з основним, звичним забарвленням епітета (білий – ясний, світлий), і такий контраст виділяє його у строфі, цьому сприяє і розміщення слова в кінці рядка. Епітет стає відправним пунктом для виникнення у читача колірних асоціацій (останній весняний сніг різко виділяється на фоні відталого землі), як результат – об'ємний, емоційно насичений малюнок.

Класичним зразком функціонування традиційного фольклорного епітета в поетичному мовленні Б.Олійника стали рядки:

Та від *Білої хати*
аж до Білого дому –
Субмарини й ракети,
океани, туман та печаль...
(*Та від Білої хати...*, т.2, с.50)

У даному контексті оновлення значення постійного епітета *білий* відбувається за рахунок несподіваного зіставлення: *Біла хата* – *Білий дім*. У цьому прикладі образ *Білої хати* набуває символічного звучання, асоціюється з рідним краєм, Батьківщиною. А зіставлення значень слова *білий*: *колірна ознака; постійна, характерна властивість (біла хата)* – власна назва вищої урядової установи країни (*Білий дім*), – поряд з написанням з великої літери, підкреслює винятковість, важливість образу.

У поетичному мовленні Б.Олійника часто оригінально переосмислюються епітети, що входять до складу фразеологічних словосполучень, наприклад, *білий світ*. Засобами контексту концентруючи увагу на епітеті, поет посилює його смислове та емоційне навантаження. Наприклад:

Чи, може, подруга далеких літ,
Коли ще місяць загравав з вербою?
Чи просто хтось, кому цей *білий світ*
Без тебе не такий, як був з тобою?
(*Сиве сонце моє*, т.2, с.71)

За допомогою займенників *цей, такий* у строфі увага зосереджується на епітеті *білий*, перетворюючи його з нейтрального елементу фразеологізму в емоційно забарвлений центр образного вислову; *білий* у цьому випадку сприймається як синонім до *радісний, щасливий*. Як бачимо, автор не просто використовує семантичні резерви слова, а й активно творить нові відтінки, нові забарвлення.

Це ж можна сказати і про епітет *білий (світ)* у рядках:
Та будь же славен, доки білий світ,
Закам'янілий в непохитній тверді.
Єдиний із усіх ладозький добрий лід...
(*Осанна льоду*, т.1, с.191)

Насамперед тут змінюється синтаксична роль традиційного епітета – з означення він стає присудком, відповідно зростає його значення у реченні й судженні. Вислів *доки білий світ*, на нашу думку, можна шляхом асоціацій

розшифрувати так: доки білий (світлий, ясний) світ – доки є світло, тепло – доки світ існує. Тут *білий* сприймається не просто як ознака, а як найсуттєвіша властивість поняття; *білий* у даному контексті стає поетичним синонімом до *існуючий*. Знову ж бачимо збагачення, ускладнення звичного змісту означення.

Відправним пунктом для творення оригінального авторського образу стає епітет *білий (світ)* у рядках:

...Що там діється у світі –
В *світі* *білім* і *зеленім*,
В *чорнім* і *червонім* *світі*?

(*Пахнуть сонцем дні спілі...*, т. 1, с. 194).

Тут епітет *білий* уже повністю набирає значення кольору – це досягається шляхом добору означень з колірним значенням: *зелений*, *чорний*, *червоний*. Але, на нашу думку, ці епітети слід розглядати не просто як назви кольорів, а як символи – на таку думку наштовхує їх поєднання: *в білім і зеленім*, *в чорнім і червонім*. *Білий* символізує цвіт, світло, *зелений* – колір листя, трави – уособлює природу; *чорний* і *червоний* – фольклорні символи долі і недолі, радості й горя, втілені у двох кольорах української вишивки. Чотири епітети – а створений малюнок, образ об'ємністю та місткістю не поступається цілим строфам чи сторінкам віршів. Як бачимо, це досягається максимальним смисловим та емоційним навантаженням кожного слова, при якому епітет *білий (світ)* набув нового несподіваного значення.

Один із найпоширеніших прийомів автора – конкретизація, звуження змісту постійного епітета за допомогою інших означень. Наприклад, у строфі:

Тільки чом це потемніли
твої тихі, твої *карі*,
твої *очі*, затуманились од сліз?

(*Повернися!*, т.1, с.205)

Поет іде за народнопісними традиціями, змальовуючи зовнішність людини. Проте постійний епітет *карі (очі)* доповнюється ще одним означенням – *тихі*. У такому поєднанні деталь *карі очі* з обов'язкового елемента фольклорного ідеалу краси перетворюється в портретну характеристику окремої людини, зберігаючи при цьому високу емоційну навантаженість завдяки асоціаціям з народнопісним ідеалом дівочої вроди. Незважаючи на традиційну сполучуваність і традиційне вживання постійного епітета, тут бачимо, з одного боку, вірність фольклорній

традиції і, як наслідок, – задушевний ліризм, наспівність вірша, а з другого, як результат поєднання двох означень – передачу внутрішнього світу людини через опис зовнішності.

У строфі:

А під небом, в чистім полі,
На вершку Савур-могили,
Сіли, як трикутник в колі,
Три козаки при антені.

(*Пахнуть солнцем дині спілі...*, т.1, с.194)

зміст фольклорного епітета *чисте* (поле) уточнюється за допомогою обставини *під небом* (обидва вислови називають просторові поняття). Завдяки контексту епітет функціонує „активніше”, ніж у народнопісенному мовленні: поет підсилює, відновлює відчуття безмежного світлого простору, закладене в семантиці постійного епітета. Епітет *чисте (поле)* є в цьому прикладі засобом створення фольклорного колориту і водночас однією з деталей, через які поет стверджує висловлену у творі думку про невмирущість народу, його духу, його слова.

Ще один шлях оновлення образності постійних епітетів – використання багатозначності слова, наприклад:

Вже давно перейшли їхні руки у корені,
Їхні голови буйні – верхів'я дубів.

(*Ми прощатись не будемо*, т.1, с.14)

Цілісність, послідовність образу тут ґрунтується на двох значеннях слова *буйний*: *буйні голови* – 'нестримні, гарячі, хоробрі (про людей)', *буйне листя (верхів'я дубів)* – 'розкішне, густе'. Будуючи образ, поет використовує перше значення слова; друге ж „народжується” в тексті за асоціацією, завдяки контексту. Постійний епітет підсилює органічність переходу від одного поняття до другого. Крім того, за допомогою фольклорного епітета, використовуючи його позитивне емоційне забарвлення, автор висловлює своє ставлення до зображуваного.

Крім того, що фольклорні епітети у поезії Б.Олійника функціонують як самостійні художні засоби, часто вони виступають невід'ємними елементами оригінальних авторських метафор, порівнянь. У таких випадках здебільшого саме епітет стає смисловим чи емоційним центром поетичної фігури. Наприклад:

...Впала тиша чорним стягом,
Зажурився очерет.
І тоді козак Нетяга

Вийшов з гурту наперед.

(Притча про славу, т.1, с.197)

Метафора *впала тиша чорним стягом* побудована на символічності означення *чорний*. У наведеному прикладі *чорний стяг* – символ небезпеки, приреченості. Поет використовує емоційний заряд епітета *чорний*, його трагічне забарвлення.

У рядках:

Ви махніть на прощання *хустинами білими*, чайки,
Може статись, що я притомлюсь на чужій стороні...

(Тривога, т.1, с.16)

фольклорний епітет *білі (хустини)* є елементом розгорнутої метафори. Цей образ взагалі має фольклорну основу: чайка в народній пісні – символ материнського горя, туги. Деталь *білі хустини*, де епітет кольору є відправним пунктом творення метафори (білі хустини як прообраз білих чайок у польоті), поглиблює і збагачує виниклу в уяві читача картину, створену на основі асоціацій з народними піснями. Постійний епітет, вжитий у традиційному значенні, надає метафорі пластичності, виразності.

Б.Олійник часто використовує фольклорні символи, які поєднуються з постійними епітетами. Наприклад, у метафорі:

То я заплакав річкою в *гіркому поліні*,
Вже й пересох із відчаю, а ти своєї: „Ні”.

(Летів до тебе турманом..., т.1, с.245)

У фольклорі *полин* – символ смутку, печалі. Епітет *гіркий* традиційно вживається зі словом *полин*, тому ні в сполучуваності епітета, ні в його значенні та емоційному забарвленні змін не відбувається. Оригінальним є використання цього символу в цілому – як ненав'язливої деталі, але саме у такій ролі найповніше діє емоційний заряд епітета (цьому сприяє і дієслово *заплакав*) – почуття невтішної печалі, задумливого смутку.

То сяде край дороги, між дітьми,
В уста *солодкі* поцілує флейту...

(Сковорода і світ, т.2, с.36)

У цій строфі постійний епітет вжитий у традиційному поєднанні. Означення *солодкі* є елементом розгорнутої метафори, в якій значення слова *солодкі (уста)*, переносне уже в традиційному вживанні, переосмислюється ще раз: епітет передає ставлення людини до улюбленого заняття; *солодкий* сприймається як синонім до *рідний, любий*.

Важливу роль тут відіграє і позитивний емоційний заряд, властивий цьому постійному епітету.

Як засіб персоніфікації використовується фольклорний епітет *русява*:

Либідь русява тобі колискову

Грає на струнах Дніпра...

(*Коліскова новонародженому киянину*, т. 1, с. 251)

Важливу роль тут відіграє зміна сполучуваності епітета – поєднання прикметника, що називає конкретну, таку, що сприймається зором, ознаку (причому ознаку зовнішності людини) з іменем легендарного персонажа посилює яскравість образу. Фольклорний епітет тут виконує ще одну функцію – підкреслює, разом з іншими художніми засобами, пісенний характер твору, його близькість до народних традицій.

Висока. Чолом – до неба.

Одверта, як білий день,

Виходжу я перед тебе

На сцену, мов під рентген.

(*До зали А*, т.1, с.127)

Тут постійний епітет *білий* у складі фразеологічного словосполучення *білий день* входить до порівняння, причому вказує на ознаку, на основі якої відбувається зіставлення. *Білий* у цьому випадку набуває значення 'ясний, світлий'. Епітет посилює влучність, образність порівняння.

Народнопісенний характер порівняння підкреслює фольклорний епітет *зелені* у рядках:

Гей, дуби мої – *зелені хмарочоси*...

А мені уже дорога на похил...

(*Гей, дуби мої...*, т.1. с.82)

Значення епітета *зелений* тут не змінюється. Оновлення образсті відбувається завдяки кільком факторам: за рахунок зміни сполучуваності, яка, в свою чергу, зумовлюється тим, що епітет входить до складу порівняння (це теж сприяє оновленню образності). У цьому прикладі традиційне словосполучення *зелений дуб* перетворюється в оригінальне порівняння, у якому ознака суб'єкта переноситься на об'єкт. Таким способом поет досягає виразності, неповторності образу.

Перенесення ознаки, названої епітетом, зі суб'єкта на об'єкт порівняння, відбувається у такому прикладі:

Виходжу в поле, а місяць висне, як *срібен серпик*.

(*Це мою хату вже замітає...*, т.1, с.171)

Традиційним у фольклорі є словосполучення *срібний місяць*. Поєднуючи епітет *срібний* з об'єктом порівняння (*серпик*), поет досягає зміни значення слова: зі значення кольору в традиційному поєднанні, на значення матеріалу, яке є логічним при слові *серпик*, але при порівнянні мається на увазі зіставлення за кольором. Важливу роль тут відіграє форма слова – коротка форма прикметника, яка часто використовується у фольклорі. Епітет *срібен* підсилює пісенне звучання вірша, сприяє творенню того особливого ліричного настрою, який пронизує філософську поезію Б.Олійника.

Важливим елементом антитези є постійний епітет у рядках:

...Солов'єм затьохкав *білий світ*,

А мені на серці – *чорно й тужно*.

(*Стара пісня на новий мотив*, т.1, с.220)

У цій строфі оновлення семантики стійкого словосполучення з означенням *білий* відбувається завдяки частковому поверненню до первісного колірною значення. У протиставленні радісного настрою в природі і душевного стану людини, огорнутої смутком, при якому до першої частини входить прикметник *білий*, а до другої – прислівник *чорно*, спостерігаємо подвійну дію такого прийому: з одного боку, дещо посилюється в епітеті *білий (світ)* значення кольору, з другого – це посилення надає антитезі особливої яскравості. Крім того, на нашу думку, тут вислів *білий світ* – ота фольклорна деталь, яка надає ліриці Б.Олійника особливого задушевного тону.

У поетичному мовленні Б.Олійника фольклорні епітети не завжди зазнають змін у семантиці чи сполучуваності, іноді вони зберігають і значення, яке закріпилось за ними у фольклорі, і традиційну сполучуваність. Тоді вони виступають переважно у складі художніх деталей, невід'ємних у творах на історичну тематику та народнопісенних стилізаціях. Наприклад:

Все ж одного дня я зваживсь

доторкнутись *білих рук*...

(*В снах безжурного дитинства...*, т.1, с.47).

За допомогою деталі *білі руки*, де постійний епітет вжитий у традиційному значенні, передано ставлення ліричного героя до коханої. Образ, узятий з народної пісні, відтворює характерну рису жінки; в ньому вилилась ніжність, задушевна теплота ліричного героя, який поетизує образ коханої, підносить його до ідеалу (характерно, що саме таке

ставлення до дівчини, коханої передається в народній пісні, і саме ця майстерно підібрана деталь посилює загальне фольклорне забарвлення твору).

У строфі:

Гей, дуби мої – зелені хмарочоси...
А мені уже дорога на похил.
Карі очі? Гойні брови? Чорні коси?
Де ж ви, коні, мої вірні?! Тільки пил.
(Гей, дуби мої..., т.1, с.82)

бачимо цілий ряд постійних епітетів у їх традиційному значенні, які творять народнопісенний образ дівчини (*карі очі, чорні коси*) і фольклорний образ коней як символу долі, як символу неспокоїної, романтичної молодості. Таку оригінальну форму мають роздуми ліричного героя про смисл життя, про прожиті роки. „Нанизування” фольклорних епітетів тут зумовлене формою поетичного твору – народнопісенної стилізації, а також тим настроєм задуми, смутку, що ним пройнятий вірш.

Традиційне значення та емоційне навантаження має постійний епітет *чорний* у рядках:

Та коли грім впаде на твій посів
І *чорний* ворон крилами закреше...
(Кредо, т.2, с.33)

Поет використовує фольклорний символ ворона – провісника лиха. Епітет *чорний* тут уживається на позначення кольору, але друге його значення – 'сумний, трагічний, фатальний' – виступає не менш чітко завдяки символічності образу. Постійний епітет *чорний* посилює образність вислову, підкреслює його емоційне забарвлення.

Постійні епітети у поетичному мовленні Б.Олійника іноді описують зовнішність людини (у фольклорному стилі). Наприклад:

Йшов козак з далекого походу,
чорний вус обвис і зажурився.
(Мічману Нетудихати, т.2, с.4)

Використання такої портретної деталі (*чорний вус*), що співзвучно з фольклорним ідеалом чоловічої краси, пояснюється темою твору, зверненого в історію України. Епітет *чорний* тут повністю зберігає значення кольору. Цікаво, що деталь в цілому (*чорний вус*) не є статичним елементом опису, а зазнає змін, які характеризують внутрішній стан героя –

завдяки цьому прийому на ній концентрується увага, тобто зростає смислове та стилістичне навантаження вислову.

Як промовиста деталь виступає постійний епітет у рядках:

Мчить на огирі Нетяга

Да при срібнім стремені.

(Притча про славу, т.1, с.197)

Використання фольклорного епітета зумовлене темою твору; він відтворює одну з деталей козацького спорядження. Значення епітета *срібне* (стремено) не змінюється, проте образ в цілому набуває певного символічного значення – як втілення достатку, молодецької звитяги; таким чином через зовнішню художню деталь характеризується герой твору.

Цілком відповідає фольклорним традиціям і постійний епітет у строфі:

Ви махніть на прощання хустинами білими, чайки,

Може статись, що я притомлюсь на чужій стороні.

(Тривога, т.1, с.16).

Народнопісенний образ *чужої сторони*, елементом якого є постійний епітет, органічно поєднується і з метафорою, що має фольклорну основу (*махніть на прощання хустинами білими, чайки*), і з наспівністю, настроєм задумливого суму, характерним для цієї поезії. На нашу думку, автор, стилізуючи другий рядок наведеного прикладу під народну пісню, має на меті викликати в читача певні асоціації – без співвіднесення вірша з народною поезією його сприйняття було б неповним.

Отже, і в традиційному значенні та традиційній сполучуваності постійні епітети виступають важливим джерелом образності у поезії Б.Олійника.

Література

Бойко В.Г., 1965, *Поетичне слово народу і літературний процес*, Київ.

Данилюк Н.А., 1984, *Развитие семантической структуры народнопесенного слова в языке украинской советской поэзии*: Автореф. дис... канд. филол. наук, Київ.

Данилюк Н.О., 1983, *Розвиток семантики народнопісенного слова в сучасній українській поезії*, „Українська мова і література в школі”, № 8.

Дей І.О., 1978, *Поетика української народної пісні*, Київ.

Єрмоленко С.Я., 1978, *Фольклор і літературна мова*, Київ.

Клочек Г., 1989, *Поетика Б.Олійника. Літературно-критичний нарис*, Київ.

Кравцов Н.И., 1980, *К изучению эпитета в русской фольклористике. – Эпитет в русском народном творчестве*, Москва.

Стилістичне навантаження фольклорних епітетів ...

ГАЛИНА КЛІЩУН, ЯРОСЛАВ ЧОРНЕНЬКИЙ

Олійник Б., 1985, *Вибрані твори в 2-х томах*, Київ.

Потебня О.О., 1985, *Естетика і поетика слова*, Київ.

Пустовіт Л.О., 1985, *Поетичний словник Б.Олійника*, „Українська мова і література в школі”, N 11.

Рожило Л.П., 1962, *Епитет в українской поезии*: Автореф. дис... канд. філол. наук, Львов.

The Folklore Epithets in B. Oliynyk's Poetry

The fundamental bulk of folklore epithets in B.Oliynyk's poetry – are the constant epithets in semantic-emotional author's interpretation, which functionate in poetry-parables and connected with historical themes, in intimate lyric poetry, and seldom in social-political and philosophical lyrics.

In the basis of renovation figurativeness of folklore epithets in B.Oliynyk's works are their combination with other lexical units; combination range is very wide: from changing of the traditional words in set expressions to close to sense or associatively connected with it – to join the folk-lore epithet with antonym of the main word of the traditional wordcombination. In combination they form metaphorical and symbolic meanings.

The context is promoted to figurativeness renovation where the traditional folklore epithets are realizes in „unusual conditions”.

In B.Oliynyk's poetry folk-lore epithets are combined in integral whole with other folk-lore elements-metaphors, comparisons and other popular poetry symbols, which favour the formation of the corresponding sentiments of the reader.